

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

С. О. Гладкий*

ТРАНСФОРМАЦІЯ КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УСРР ПІД ВПЛИВОМ ПОЛІТИКИ “ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ”

Певне пошквалення інтересу вчених-правників до кооперативної проблематики, яке спостерігається з початку 1990-х років, майже не торкнулося історії вітчизняного кооперативного руху: доробок сучасних науковців обмежується переважно невеликими екскурсами в історію кооперативного права у працях, які присвячені проблемам розвитку чинного кооперативного законодавства. На наш погляд, правові аспекти історії вітчизняної кооперації сьогодні заслуговують на статус самостійного об'єкта дослідження. Демократична трансформація сучасного українського суспільства, незворотність якої ще не стала переконливим фактом, зумовлює потребу в осмисленні історичного досвіду взаємодії держави й громадських інституцій у контексті перерваного в 1920-ті роки процесу становлення громадянського суспільства в Україні.

Метою цієї статті є розгляд трансформації кооперативного права в УСРР під впливом політики “воєнного комунізму”. Право, держава і кооперація розглядаються нами як інтегровані й пов'язані між собою численними зв'язками частини єдиної соціокультурної реальності, що зумовлює сприйняття кооперативного законодавства не стільки як знаряддя, яке використовує влада для вирішення своїх політичних завдань, скільки як своєрідного “дзеркала”, що відображає взаємодію держави та найбільш масового й економічно потужного в тогочасній Україні громадського руху.

Радянське кооперативне законодавство не виникло одразу: не було прийнято загального кооперативного закону, а нові законодавчі акти не охоплювали своїм впливом всю сферу регульованих правом кооперативних відносин. Отже, відправною точкою для формування радянського кооперативного законодавства можна вважати кооперативний закон Тимчасового уряду від 20 березня 1917 р. Соціальна цінність цього закону полягала, крім іншого, в тому, що його проект був вироблений самими кооператорами. Тимчасовий уряд затвердив його постановою від 20 березня 1917 р. під назвою “Положение о кооперативных товариществах и их союзах”¹, доповнивши цей законодавчий акт положенням “О регистрации товариществ, обществ и союзов” від 21 червня 1917 р.², що поширювалось і на кооперативні організації, та положенням “О съездах представителей кооперативных учреждений” від 1 серпня 1917 р.³

© Гладкий С. О., 2008

* доцент кафедри правознавства Полтавського університету споживчої кооперації України, кандидат історичних наук, доцент
¹ Собрание узаконений и распоряжений правительства (далі — СУ). — 1917. — Отд. I. — 31 марта. — № 72. — Ст. 414. — С. 613-625.

² СУ. — 1917. — Отд. I. — 19 июля. — № 165. — Ст. 907. — С. 1586-1591.

³ СУ. — 1917. — Отд. I. — 1 сентября. — № 208. — Ст. 1316. — С. 2292-2295.

Не маючи змоги піддати аналізу в цій статті зміст кожного зі згаданих законодавчих актів, відзначимо лише послідовне додержання законодавцем приватноправових засад правового регулювання кооперації й виокремимо такі основні принципи цього регулювання:

- уніфікація законодавчого регулювання всіх видів кооперації засобом прийняття рамкового універсального закону;
- рівність правового статусу кооперативів різних видів;
- максимальне розширення правоздатності кооперативів та їх об'єднань;
- загальний характер законодавчих норм і пов'язана із цим широка свобода статутної нормотворчості;
- свобода спілкового кооперативного будівництва й законодавче визнання наявної структури кооперативної системи;
- закріплення явочної системи заснування кооперативів та їх спілок.

Характерно, що кооперативний закон 1917 р. одержав високу оцінку навіть з боку деяких радянських правників. За словами Ф. Крижанівського, “вироблений за кращими європейськими зразками єдиний кооперативний закон від 20 березня 1917 р. давав кооперації максимум прав та можливостей, оскільки на це спроможний буржуазний лад”⁴.

Кооперативне законодавство Тимчасового уряду становило різкий контраст із різномірним і безсистемним законодавством царської влади, яке було інструментом дріб'язкової регламентації й обмеження сфери діяльності кооперації. Але й останнє порівняно із законодавством радянської влади сприймалося згодом як відносно сприятливе для існування вільної кооперації. Ліберальне кооперативне законодавство Тимчасового уряду було несумісним із радянським правом концептуально.

Як зазначав Д. І. Курський, “на місці зметеного в історичний кошик для сміття буржуазного права пролетаріат почав зводити нову будівлю революційного права й у перші ж дні Радянської влади заклав міцні й непохитні основи, міцний залізобетонний фундамент для нової юридичної надбудови”⁵. Зауважимо, що “залізобетонний фундамент”, яким Народний комісар юстиції РСФРР вважав перші законодавчі акти радянської влади, був зведений на досить ненадійному ґрунті революційної правосвідомості. Остання мала коріння у світогляді, викладеному в програмі більшовицької партії.

Більшовики попри очевидні цивілізаційні тенденції розвитку державно-правової дійсності й здобутки теоретичної юриспруденції на початку ХХ ст. не вважали парламентаризм, демократичні закони, невід'ємні права людини тими засобами, які спроможні забезпечити реалізацію їхнього суспільного ідеалу. В умовах диктатури пролетаріату право розглядалося як форма і засіб вираження і захисту інтересів класу пролетаріату, інтересів державної партії. Це право не мало місця для невід'ємних прав людини. Закономірно, що визначальною тенденцією розвитку радянської юридичної дійсності було звуження сфери застосування норм приватного права й розширення сфери застосування норм публічного права для захисту, насамперед, інтересів держави.

Націоналізація землі, промисловості й фінансової системи, заборона приватної торгівлі, заміна товарно-грошових відносин нормованим розподілом докорінно змінили місце кооперації в економічній системі й визначили напрямок трансформації правового статусу кооперативних організацій у роки “воєнного комунізму”. “Кооперація, — зазначав А. Терехов, — мусила стати на певному місці в системі централізованого народного господарства; цього можна було досягти, перетворивши її в публічно-правну організацію, яку регулюють примусові державні норми”⁶.

Радянський законодавець визначав правила створення кооперативів, спираючись на законодавство Тимчасового уряду, але вносив у ці правила суттєві зміни. Постановами ВРНГ РСФРР “О порядке регистрации уставов кооперативных товариществ и их союзов” від 17 лютого 1918 р.⁷ та “О регистрации кооперативных товариществ и их союзов” від 29 травня 1918 р.⁸ явочний порядок реєстрації кооперативів фактично скасовувався.

⁴ Крижанівський Ф. Радянське кооперативне законодавство. — Х.: Державне видавництво України, 1928. — С. 6.

⁵ Курский Д. И. Пролетарское право // Курский Д. И. Избранные статьи и речи. — М.: Юридическое издательство Министерства Юстиции СССР, 1948. — С. 56.

⁶ Терехов А. Радянське кооперативне право. — Х.: Державне видавництво України, 1926. — С. 15.

⁷ СУ РСФСР. — 1918. — № 24. — Ст. 341.

⁸ СУ РСФСР. — 1918. — № 38. — Ст. 496.

У роки “воєнного комунізму” різними державними органами було видано десятки нормативно-правових актів (декретів, постанов, інструкцій тощо) з питань регулювання діяльності кооперативних організацій. Проте основні принципи радянської правової політики щодо кооперації були викладені в декількох найважливіших законодавчих актах: декретах РНК РСФРР “О потребительских кооперативных организациях” від 10 квітня 1918 року⁹, “Об организации снабжения населения всеми продуктами и предметами личного потребления и домашнего хозяйства” від 21 листопада 1918 р.¹⁰, “О потребительских коммунах” від 16 березня 1919 р.¹¹ і постанові РНК “Об объединении всех видов кооперативных организаций” від 27 січня 1920 р.¹²

Більшовики переслідували мету оволодіти кооперацією політично, звільнити її від “дрібнобуржуазних елементів” й використати як технічний інструмент досягнення своїх політичних цілей. Більшовицької реорганізації спочатку споживча кооперація: одержавлення споживчих товариств в умовах гострого дефіциту продуктів харчування проклало прямий шлях до втілення в життя принципу економічної диктатури — встановлення залежності населення від продовольчого пайка, який монополює розподіляла держава.

Проект декрету “Про споживчі комуни” був підготовлений наприкінці 1917 р. В. Ленінін і 13 січня 1918 р. опублікований в “Известиях ВЦИК”. Згідно з проектом існуючі споживчі товариства мали включати до свого складу “все населення даної місцевості поголовно”. Російські кооператори висловили негативне ставлення до проекту. Його остаточний варіант з’явився в результаті тривалих і складних переговорів влади з представниками кооперації, яким вдалося відстояти самостійність кооперативних організацій, добровільність членства, вступні й пайові внески, виборність органів управління¹³.

За декретом кооперація виконувала завдання держави, займаючись заготівлею та розподілом продуктів харчування згідно з встановленими урядом нормами. Запроваджувався законодавчий принцип обслуговування споживчими кооперативами всього населення незалежно від членства. У кожній окремій місцевості могло діяти не більше двох кооперативів — одного загальногромадянського й одного класово-робітничого, що фактично означало скасування свободи спілкового будівництва. Отже, обмеживши деякі права кооперативів, декрет не знівелював їх приватноправової природи.

Декрет від 21 листопада 1918 р. “Про організацію постачання населення всіма продуктами і предметами особистого споживання й домашнього господарства”, оголосивши заготівлю й розподіл продуктів серед населення державною монополією, включив і споживчі кооперативи до державної системи продовольчих органів, хоча формально кооперативи як і раніше націоналізації не підлягали. До складу правління об’єднань споживчих кооперативів вводилися представники Наркомпроду. Колегії Головпродукту було надано право зупиняти та скасовувати виконання рішень кооперативних об’єднань.

Декрет від 16 березня 1919 р. “Про споживчі комуни” остаточно знівелював фундаментальні принципи кооперації. Він був законодавчим втіленням положень затвердженої в березні 1919 р. VIII з’їздом РКП (б) партійної програми щодо позаринкової організації виробництва й розподілу. Метою декрету було створення єдиного розподільчого апарату шляхом об’єднання кооперації загальногромадянської й робітничої з розподільчою мережею Наркомпроду, що зумовило створення в кожному місті й кожному сільському районі лише однієї організації — споживчої комуни. До споживчих комун примусово “приписувалося” все населення певної місцевості. Разом з тим, право обирати й бути обраними в органи управління комуни було надано лише тим громадянам, яких не позбавлено виборчих прав згідно з радянською конституцією. Обов’язкові паї та вступні внески скасовувалися. Розподіляти товари споживчі комуни мусили за планом і нормами, які встановлює держава, під контролем державних органів. Споживча кооперація зберігала право заготівельної діяльності, але лише за дорученням державних органів.

⁹ СУ РСФСР. — 1918. — № 32. — Ст. 418.

¹⁰ СУ РСФСР. — 1918. — № 83. — Ст. 879.

¹¹ СУ РСФСР. — 1919. — № 17. — Ст. 191.

¹² СУ РСФСР. — 1920. — № 6. — Ст. 37.

¹³ Вместе ради будущего. 170 лет потребительской кооперации России / Авт. кол.: Ермаков В. Ф., Киселева Г. В., Белашов А. И., Гавричич В. С. и др. — М.: Издательский дом Центросоюза, 2001. — С. 70-71.

У примусовому порядку встановлювалася й організаційна структура споживчої кооперації, ланками якої було визначено райсоюзи, губсоюзи й Центросоюз. Робітничка кооперація втрачала самостійний статус і вводилася до єдиної системи робітничо-селянської споживчої кооперації. Нагляд за споживчою кооперацією декрет покладав на Наркомпрод, якому було надано право вводити до складу правління споживчих комун і спілок своїх представників з правом призупиняти виконання їх рішень й оскаржувати ці рішення до відповідних продовольчих органів.

Таким чином, найважливішими новелами декрету про споживчі комуни було остаточне скасування добровільності членства й відмова від самого принципу членства та заснованих на ньому самоврядування й самофінансування, запровадження нової обов'язкової організаційної структури споживчої кооперації й скасування окремої робітничої кооперації. Споживча кооперація була остаточно перетворена на технічний орган Наркомпроду. Негативне ставлення селянства до слова “комуна” змусило ВЦВК постановою від 30 червня 1919 р. “О рабоче-крестьянских потребительских обществах” назву “споживча комуна” змінити на “споживче товариство” (ЄСТ)¹⁴, але зазначена зміна не повернула цим організаціям кооперативної природи.

Спеціальних законодавчих актів, які б істотно змінювали правовий статус кооперативів інших видів — кредитних, сільськогосподарських та промислових, на той час видано ще не було. Проте законодавча робота щодо інших галузей кооперації здійснювалася. Її спрямованість у цілому співпадала з тією, яку виявило нове законодавство про споживчу кооперацію. Так, декрет РНК РСФРР від 2 грудня 1918 р. “О национализации Народного Московского банка и о кредитовании кооперативов” ставив кооперативні організації в повну фінансову залежність від держави¹⁵.

Таким чином, видання декрету про об'єднання всіх видів кооперативних організацій від 27 січня 1920 р. було підготовлене попередніми законодавчими кроками радянської влади. За декретом кредитну кооперацію було приєднано до споживчих кооперативних організацій відповідних ступенів з передачею їм усього її майна й деяких функцій посередницького, а не кредитного характеру. Всеросійські центри сільськогосподарської, промислової й інших галузей кооперації приєднувалися до Центросоюзу на правах окремих секцій. Об'єднання кооперативів нижчого рівня також одержували статус секцій відповідних споживчих спілок. Лише низові кооперативи зберігали певну самостійність. Отже, декретом від 27 січня 1920 р. кредитна кооперація за непотрібністю в економічній системі “воєнного комунізму” була ліквідована цілком, а інші види кооперативних організацій при збереженні певної автономії в системі споживчої кооперації були одержавлені через приєднання до останньої. На розвиток декрету від 27 січня 1920 р. РНК РСФРР 19 квітня 1920 р. видала “Положение о сельскохозяйственных и промысловых кооперативных организациях”¹⁶. Формування радянського кооперативного права доби воєнного комунізму завершив декрет від 13 грудня 1920 р. “О финансировании кооперации”, за яким кооперація (за винятком первинних сільських кооперативів) утримувалася за рахунок державного бюджету¹⁷.

Становлення радянського права в Україні відбувалося в міру поширення радянської влади на українські землі. Основний принцип формування законодавства УСРР полягав у дублюванні в Україні законодавчих актів РСФРР. Так, 22 лютого 1919 р. було продубльоване положення “О регистрации кооперативных товариществ и союзов”, яким обов'язок реєструвати кооперативи було покладено на кооперативні відділи при губраднаргоспах¹⁸. Проте поширення на Україну дії найважливіших законодавчих актів про кооперацію РСФРР почалося майже на рік пізніше — протягом 1919 р. більшовицька влада спромоглася лише залучити кооперативні організації до співпраці на договірних засадах. Для керівництва роботою кооперації були створені кооперативний відділ при РНГ УСРР та кооперативні відділи при губернських РНГ¹⁹, а також підрозділи в інших державних органах.

¹⁴ СУ РСФСР. — 1919. — № 34. — Ст. 339.

¹⁵ СУ РСФСР. — 1918. — № 90. — Ст. 912.

¹⁶ СУ РСФСР. — 1920. — № 30. — Ст. 147.

¹⁷ СУ РСФСР. — 1920. — № 99. — Ст. 530.

¹⁸ СУ УСРР. — 1919. — 24 февраля. — № 14. — Ст. 155.

¹⁹ СУ УСРР. — 1919. — 1-30 июня. — № 24. — Ст. 262; 1919. — 23 февраля. — № 13. — Ст. 153.

На початку 1920 р. більшовики від компромісних заходів перейшли до політичного завоювання кооперації. При ЦК КП(б)У створили Кооперативний відділ і Партійну кооперативну комісію для розробки політико-організаційних заходів щодо опанування кооперацією. Приведення кооперативного законодавства УСРР у відповідність із російським почалося з прийняттям 30 січня 1920 р. постанови ВРК про поширення декрету РСФРР “Про споживчі комуни” на Україну. 7 травня 1920 р. з’явилася постанова Наркомпроду УСРР “Про єдині робітничо-селянські споживчі товариства”²⁰. Постановою передбачалося завершити приписку населення до ЄСТ не пізніше 1 вересня. Наказом Наркомпроду України від 10 травня 1920 р. було визначено порядок реалізації в Україні положень декрету²¹.

6 квітня 1920 р. для керівництва реорганізацією української кооперації декретом РНК було створено Кооперативний комітет України при Наркомпроді УСРР²². До його компетенції були віднесені розробка проектів декретів про кооперацію, налагодження взаємостосунків між її різними видами, скликання кооперативних з’їздів та нарад. Головою Комітету був призначений член російського ЦВК і правління Центросоюзу І. А. Саммер.

Ключовою ланкою механізму реалізації законодавчих актів, спрямованих на реорганізацію української кооперації за російським сценарієм, було створення єдиного кооперативного центру України на зразок Центросоюзу. На той час в Україні діяло декілька об’єднань, що претендували на домінуючу роль (Українбанк, Дніпросоюз, ПОЮР, Централ, Укрстрахсоюз та ін.). Відсутність єдиного кооперативного центру була несприятливим чинником для розвитку кооперативного руху в Україні, але водночас істотно ускладнювала завоювання більшовиками впливу в кооперації України з використанням методів, апробованих у Росії.

Керівники українських кооперативних спілок, займаючи в переважній більшості антибільшовицьку позицію, спробували створити всеукраїнський центр з власної ініціативи. Було вироблено проект статуту Центроспілки, що мала об’єднувати українські кооперативні центри на федеративних засадах. 14 травня 1920 р. на засіданні Кооперативного комітету УСРР розглядалося питання про ставлення до Центроспілки. В ухваленій постанові вона була визнана “організацією, що не відповідає інтересам пролетаріату та незаможного селянства”, а тому оголошувалася розпущеною²³.

Кооперативний комітет визнав необхідним розпочати роботу з організації єдиного центру української кооперації на основі принципів, які не суперечать політиці радянського уряду. Була створена комісія для проведення підготовчої роботи. Діяльність комісії завершилася постановою Кооперативного комітету від 17 червня 1920 р. “Про Український Центр споживчої кооперації”, якою було затверджено створення в Україні Вукопспілки²⁴. Таким чином, всеукраїнський центр було створено “згори” розпорядженням уряду з одночасною ліквідацією існуючих на той час українських кооперативних центрів. Представництво старої української кооперації в правлінні Вукопспілки було зведено до незначної меншості.

Подальші кроки українського законодавця також здійснювалися за російським сценарієм. Декретом “Про об’єднання всіх видів кооперативних організацій” від 10 серпня 1920 р. РНК УСРР поширила на Україну дію декрету РСФРР від 27 січня 1920 року²⁵. 14 вересня 1920 р. РНК УСРР продублювала положення “Про сільськогосподарські й промислові кооперативні організації”²⁶. На Україну постановою РНК УСРР від 28 грудня 1920 р. було поширено і дію декрету від 13 грудня 1920 р. про фінансування кооперації²⁷.

Створивши кооперативне законодавство за російським зразком, більшовики планували провести реорганізацію кооперації України протягом кількох місяців 1920 р. Однак на практиці цей процес розтягнувся більше ніж на рік і не був завершений на час впровадження

²⁰ СУ УСРР. — 1920. — 3-6 июня. — № 12. — Ст. 223.

²¹ СУ УСРР. — 1920. — 12-22 мая. — № 10. — Ст. 175.

²² СУ УСРР. — 1920. — 11-21 апреля. — № 7. — Ст. 111.

²³ Сборник декретов, распоряжений и циркуляров Наркомпрода УССР по проведению на Украине декрета 20 марта 1919 года о Единых Рабоче-Крестьянских Обществах Потребителей. Часть 2-я. — Изд. Кооперативного Управления Наркомпрода УССР, 1920. — С. 16-17.

²⁴ СУ УСРР. — 1920. — 25-29 июня. — № 17. — Ст. 325.

²⁵ СУ УСРР. — 1920. — 1-10 августа. — № 22. — Ст. 451.

²⁶ СУ УСРР. — 1920. — 31 августа. — № 24. — Ст. 504.

²⁷ СУ УСРР. — 1920. — 18-31 декабря. — № 28. — Ст. 608.

нової економічної політики. Гальмом прискореної реорганізації кооперації стало українське село. Для завоювання сільських кооперативів влада прийняла рішення про проведення у вересні 1920 р. “селянського тижня”, що поклало початок місячнику кооперативної роботи на селі. Основним його завданням була заміна “куркульських” правлінь кооперативів відданими радянській владі людьми, адже формально виборність органів кооперативного самоврядування зберігалася. За кожним районом були закріплені уповноважені, в інструкції яким вказувалося, “що не слід їм залишати повіту до тих пір, поки правління споживчого товариства не буде цілком знаходитися в руках пролетарів і комнезамів”²⁸. У результаті цих заходів, які нерідко супроводжувалися насильством, до кінця 1920 р. керували багатьма сільськими кооперативами вже комуністи або члени комнезамів.

Однак чи не найгіршим наслідком більшовицької реорганізації кооперації було збайдужіння населення до кооперації та кооперативної ідеї. Заради об’єктивності слід зауважити, що кризові явища в кооперативному житті доби “воєнного комунізму” не можна вважати виключно наслідком політики радянської влади. Відомо, що всі елементи економічної організації суспільства, з якої склалася система “воєнного комунізму”, виникли ще до початку громадянської війни. Криза в кооперативному русі також бере свій початок у роки першої світової війни. Більше того, ця криза охопила не лише вітчизняну, але і європейську кооперацію. Як зазначає А. М. Макаренко, перше одержавлення споживчих і частково кредитних та збуто-постачальних сільськогосподарських кооперативів у Європі (на відміну від країн Америки, що не брали участі у війні) відбулося в екстремальних умовах воєнного часу, коли керівництво кооперативів та їх спілок внаслідок суворої необхідності було підпорядковано продовольчим органам держави. Перестали діяти ряд фундаментальних принципів кооперації. Мільйони нових членів не були повноцінними носіями кооперативної ідеї²⁹. Але якщо європейська кооперація в цілому пододала руйнівні тенденції й відновила нормальний режим функціонування, то російська завдяки більшовицькому експерименту над суспільством втратила свою природу.

Одержавлення більшовиками кооперації означало остаточне знищення економічної багатоманітності в суспільстві. Характерно, що в цей же час — наприкінці 1920 року — більшовицька влада покінчила і з багатопартійністю в Україні: відбулося “лагідне знищення” союзницьких партій з переведенням частини їх членської маси до складу власної партії³⁰. Проте в селянській країні ці “успіхи” влади на тлі зростаючої дезорганізації економіки означали лише початок громадянського протистояння.

Таким чином, внаслідок встановлення радянської влади в Росії, а з наступом червоних російських військ на українські землі — і в Україні, утвердилась воєнно-партійна більшовицька диктатура й відбувалося становлення нового — так званого “революційного” права. Попри зневажливе ставлення до права як такого, сприйняття його в перспективі “відмирання”, керманичам держави диктатури пролетаріату знадобився інструмент упорядкування суспільних відносин згідно з революційною ідеологією більшовицької партії. Головною жертвою цієї ідеології приречене було стати приватне право, у царині якого й функціонували кооперативні організації.

У роки “воєнного комунізму” українська кооперація мала перший досвід взаємодії з радянською державою. Деспотична природа останньої унеможливила цивілізований, партнерський характер цієї взаємодії. Кооперація, незважаючи на великий економічний потенціал, який вона розвинула напередодні 1917 р. і в сприятливих політичних умовах української національної революції, не могла чинити опір насильницьким діям більшовицького режиму притаманними їй мирними способами. Важливим фактором, який вплинув на результат протистояння кооперації — наймасовішого в Україні громадського руху — з державою, слід вважати те, що кооперативна громадськість не була згуртованою. Швидка реорганізація кооперації на засадах комуністичної доктрини стала можливою і через внутрішнє послаблення кооперативного руху, розмивання його ідейних засад, загострення в ньому кризових явищ, що накопичувались у роки першої світової війни і революції одночасно зі стрімким чисельним зростанням кооперативів.

²⁸ *Зенкова Л.* Взаємовідносини між споживчою кооперацією і владою на Україні у 1917-1920 роках // *Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти.* — К.: Ред. газ. “Вісті ...”, 1996. — С. 62.

²⁹ *Макаренко А. П.* Теория и история кооперативного движения: Учеб. пос. — М.: ИВЦ «Маркетинг», 2000. — С. 170-171.

³⁰ *Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). — К.: Основи, 1996. — С. 48.

Радянське кооперативне законодавство періоду воєнного комунізму як інструмент реалізації політики радянської влади мало три стадії розвитку, що відповідали етапам більшовицької реорганізації кооперації:

1) встановлення державного контролю за кооперацією та внесення до структури кооперації деяких незначних змін;

2) одержавлення споживчої кооперації;

3) одержавлення інших галузей кооперації.

В результаті кооперація повністю втратила свою приватноправову природу й самостійність.

Трансформація чинного в Україні на момент встановлення радянської влади кооперативного законодавства відбувалася під визначальним впливом двох чинників: рецепції права РСФРР; пріоритету революційної правосвідомості над іншими джерелами права. Революційна правосвідомість диктувала керівникам радянської держави “воєнно-комуністичні” методи перебудови кооперації. Українська кооперація мусила позбутися національного забарвлення, яке виразно виявилось в роки національної революції. Була істотно звужена господарська правоздатність кооперативних організацій. Кооперація втратила право добровільного спілкового будівництва. Відбулося організаційне підпорядкування української кооперації російській.

Правовий статус членів кооперативів зазнав такої ж деформації: членство в кооперативі (споживчому) перестало бути добровільним; члени кооперативу перестали бути його власниками (паї було скасовано, а кооперативні установи переведено на держбюджетне фінансування); демократичні засади кооперативного самоврядування зазнали деформації внаслідок прямого втручання держави в кооперативні відносини.

У деяких своїх рисах радянське кооперативне законодавство являло собою регресивний рух до юридичних реалій часів самодержавства, про що свідчили: відмова від уніфікації правового регулювання різних галузей кооперації на основі загального кооперативного закону і встановлення різного правового режиму діяльності окремих галузей кооперації; скасування явочного порядку реєстрації кооперативів із поверненням до дозвільної системи й ін.

Отже, трансформація російського кооперативного законодавства під впливом політики “воєнного комунізму”, його рецепція й застосування в радянській Україні призвели до повного одержавлення української споживчої кооперації (вона зберігала лише деякі зовнішні кооперативні ознаки) і фактичного знищення кредитної та сільськогосподарської кооперації.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою правознавства
Полтавського університету споживчої кооперації України
(протокол № 6 від 17 січня 2008 року)*

